

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ МИКОЛИ ЯРМАЧЕНКА

**ПРОГРАМА З КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОЇ РОБОТИ
«РОЗВИТОК СЛУХО-ЗОРО-ТАКТИЛЬНОГО СПРИЙМАННЯ
МОВЛЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ВИМОВИ»**

**ДЛЯ 6-10 КЛАСІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
ДЛЯ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ (ДЛЯ ГЛУХИХ ДІТЕЙ)**

«Схвалено для використання в освітньому процесі» (рішення експертної комісії зі спеціальної педагогіки від 17 серпня 2022 року (протокол № 4).

Зареєстровано у Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам за № 6.0041-2022.

УДК37.016:8-028.31-043.86-056.263(083.97)
ББК 74.3 (74.26)
Р 64

Авторський колектив: *О.Ф. Федоренко*, к.п.н., начальник сектору професійного розвитку педагогічних працівників Українського інституту розвитку освіти, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка; *В.В. Васильєва*, *Л.Ф. Юхимович*, вчителі Житомирської спеціальної школи №2 Житомирської обласної ради, *Е.С. Ільченко*, заступник директора з навчальної роботи Житомирської спеціальної школи № 2 Житомирської обласної ради.

Програма з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови для глухих дітей» для 6-10 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з порушеннями слуху, закладів загальної середньої освіти зі спеціальними та/або інклюзивними класами / *О.Ф. Федоренко*, *В.В. Васильєва*, *Л.Ф. Юхимович*, *Е.С. Ільченко*. – К., 2022.

Анотація

Програма з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови спрямована на розвиток й удосконалення умінь і навичок слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови на індивідуальних заняттях з глухими учнями/ученицями.

У програмі виокремлено три основні блоки педагогічної діяльності, що спрямовані на: розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення, формування та удосконалення вимови, розвиток слухозорової уваги, пам'яті, аналізу й синтезу тощо. Мета та завдання корекційної роботи за означеними блоками висвітлені у змістових напрямках, відповідно до яких сурдопедагог може планувати заняття з учнями/ученицями. Програма розрахована на сурдопедагогів спеціальних закладів загальної середньої освіти, закладів загальної середньої освіти зі спеціальними та/або інклюзивними класами, які обізнані зі специфікою психофізичного розвитку та особливими освітніми потребами глухих школярів.

ВСТУП

Актуальність розроблення корекційної програми зумовлена реформуванням системи спеціальної освіти в Україні, що детерміновано кардинальними соціальними змінами, що обумовлюють її розвиток в інноваційному напрямі на певних концептуальних засадах. На часі створення корекційно-розвиткової програми «Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови», що має задовольняти потреби глухих школярів, які навчаються в спеціальних закладах загальної середньої освіти, закладах загальної середньої освіти зі спеціальними та/або інклюзивними класами. Нова програма має відповідати положенням сучасних концепцій освітньої політики, у тому числі усталенню гуманістичних парадигм у вітчизняній теорії й практиці (соціальної, дитино і родино-центрованої, особистісно орієнтованої тощо) навчання осіб з особливими освітніми потребами, у тому числі з порушеннями слуху. Зважаючи на те, що в Україні органічно переплетені різні культури, традиції, звичаї, у тому числі мовні й мовленнєві, – органічне поєднання національного і загальнолюдського є необхідною передумовою розвитку і збагачення кожного/ої учня/учениці, у тому числі з порушеннями слуху. Означені життєві реалії зумовлюють формування полімовної концепції для поступу освіти осіб з порушеннями слуху, яка акцентує увагу на загальнолюдських цінностях, на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя. У процесі організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти для учнів/учениць з порушеннями слуху це реалізується через впровадження білінгвального підходу. Для вчителів, які навчають таких учнів/учениць, головним завданням є не тільки формування особистості з належним знанням своєї рідної мови, якщо такою є українська жестова, а й виховання громадянина з таким ж знанням державної української мови. Водночас опануванню словесної української мови глухими учнями/ученицями сприяє корекційно-розвиткова робота, що спрямована на подолання найбільш складних аспектів володіння вимовою для цієї категорії учнів/учениць, а саме: формування вимови, розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення тощо.

Саме тому корекційний курс з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови у глухих дітей у 6-10 класах полягає у підкріпленні опанування орфографічних, граматичних, лексичних, стилістичних норм української мови на основі формування чіткої, розбірливої вимови та слухозорового (слухо-зоро-тактильного) сприймання опанованого навчального матеріалу та його елементів шляхом застосування індивідуального підходу до кожного/ої учня/учениці. Організація індивідуальних занять з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови у глухих дітей має свою специфіку та призначення. У першу чергу, це – формувати та розвивати навички говоріння українською мовою з метою подальшого забезпечення потреб взаємодії та комунікації, у тому числі через спілкування усним словесним мовленням.

Отже, метою роботи з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови у глухих дітей у 6-10 класах є розвиток слухо-

зорової навички для сприймання усного словесного мовлення, як однією з передумов повноцінного входження в систему суспільних відносин.

Робота з формування вимови спрямована на удосконалення та підтримку сформованої у молодшій школі вимови глухих учнів/учениць, дотримання ними в мовленні словесно-логічного наголосу, інтонації, темпу і неподільності тощо.

Під час розроблення Програми автори керувалися: особистісно орієнтованим і діяльнісним освітніми підходами та суголосним з ними компетентнісним (І. Бех, В. Кремень, М. Савченко, І. Якиманська та ін.); основними положеннями вітчизняної сурдопедагогічної науки (Л. Борщевська, А. Гольдберг, С. Глазунова, В. Засенко, Н. Засенко, А. Замша, С. Кульбіда, С. Литовченко, Л. Лебєдєва, К. Луцько, Л. Малина, Б. Мороз, О. Федоренко, Л. Фомічова, Е. Пуцин, О. Савченко та ін.); концептуальними засадами інтегрованого навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку (А. Колупаєва, О. Таранченко ін.); сучасними науковими уявленнями про специфіку супроводу дітей з особливими потребами в різних умовах навчання (Е. Данілавічюте, В. Кобильченко, А. Колупаєва, С. Кульбіда, Т. Сак, Т. Скрипник, О. Таранченко, О. Федоренко та ін.); правовим та законодавчими документами, в тому числі положеннями сучасних наукових концепцій в галузі освіти дітей з особливими потребами.

Розроблена Програма не суперечить основному посилю загальноосвітньої школи й водночас спрямована на задоволення наступних особливих потреб глухих школярів (за О. Федоренко): *слухової* (проявляється в доступності аудіальної інформації як засобу отримання, розширення й уточнення уявлень та знань про світ); *мовної і мовленнєвої* (самовираження шляхом використання мовних і мовленнєвих засобів, зрозумілих чуючим); *загально навчальної* (проявляється у здійсненні ефективної самостійної навчальної діяльності на основі формування вимови та розвитку слухозорового сприймання мовлення); *соціоінтегративної* (як міжособистісної взаємодія з усіма суб'єктами навчального процесу); *соціокультурної* (у цьому контексті формування вимови та розвиток слухозорового сприймання мовлення не суперечить взаємодії з представниками спільноти нечуючих, у тому числі й отримання інформації засобами жестового мовлення). Відзначимо, що у процесі корекційно-розвиткової роботи на початкових етапах може бути використана опора на українську жестову мову, якщо це дає можливість краще організувати роботу учня, пояснити специфіку звукового ладу, ритмомелодику фрази, особливості граматичної системи чи лексичного значення слова тощо, що сприймається слухозорово.

В умовах зміни освітніх орієнтирів (у тому числі розвантаження навчального процесу, поширення інклюзивної форми навчання та особистісно орієнтованого освітнього підходу та суголосним з ним компетентнісного тощо) розроблена Програма покликана зробити корекційно-розвитковий процес з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови для учнів/учениць із порушеннями слуху логічнішим та надати більшу свободу вчителю для реалізації індивідуального підходу під час занять. Позаяк кожен такий/а учень/учениця має свої індивідуальні слухові й вимовні особливості та

потребує спеціальної підтримки фахівців, незалежно від того, у якому закладі (зі спеціально чи інклюзивною формою) він/вона навчається.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програма має на меті забезпечити розвиток досвіду, що сприятиме школярам із порушеннями слуху здобувати нову інформацію, набувати мобільності, формуватиме здатність діяти адекватно в різних життєвих ситуаціях, та виховувати вміння приймати свідомі рішення для розв'язання певних соціальних задач. Формування й удосконалення умінь і навичок сприймання, розуміння усного словесного мовлення та власне говоріння, спирається на відповідні психофізичні процеси розвитку глухих учнів/учениць, що пов'язані з повноцінним використанням збережених аналізаторів та усвідомлення отриманої інформації через розвиток слухозорової уваги, пам'яті, мислення тощо. Удосконалення вимови забезпечується у процесі мовлення низкою специфічних вправ та завдань, орієнтованих на формування свідомої мовленнєвої діяльності поза індивідуальними заняттями.

Розроблення корекційно-розвиткових програм для кожного класу на сьогодні ще є вимогою. Втім автори свідомі того, що формування та розвиток навичок слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови у глухих учнів/учениць не рідко може бути не обмежене часовим проміжком одного навчального року в силу низки причин. Саме тому у програмі поділ корекційно-змістового наповнення за класами є дещо формальним. У його основі – поступове наростання та закріплення вміння користування зрозумілим, розбірливим усним словесним мовленням та слухозоровим сприйманням для створення якісно нової навички для сприймання усного словесного мовлення оточуючих, як однієї з передумов повноцінного входження в систему суспільних відносин.

Зважаючи на вищезазначене, Програма позбавлена й жорсткого поурочного поділу. Вчителі обирають послідовність розкриття навчального матеріалу в межах окремої теми, але так, щоб не порушувалась логіка його викладу відповідно до особливостей розвитку конкретного/ої учня/учениці. На нашу думку, обласні, районні та міські методичні кабінети (об'єднання) не можуть втручатися в такі питання, оскільки це винятково компетенція вчителя. Вчителі користуються навчально-методичним забезпеченням, рекомендованим Міністерством освіти і науки України до використання в закладах освіти, зазначеним у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційному веб-сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» за посиланням: <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/pereliki/>.

Автори програми підтримують можливість використовувати підручники з відповідним грифом Міністерства освіти і науки України, що видані в попередні роки, враховуючи при цьому зміни у програмах. Щодо додаткової навчально-методичної літератури, то вчитель вільний у її виборі й може застосовувати таку, що найкраще реалізовує його методику з розвитку слухо-зоро-тактильного

сприймання мовлення та формування вимови стосовно кожного конкретного/ої учня/учениці.¹

Структура та зміст корекційної програми

У структурі Програми передбачено три основні блоки педагогічної діяльності, що спрямовані на:

1. Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення.
2. Формування та удосконалення вимови.
3. Розвиток слухозорової уваги, пам'яті, аналізу й синтезу тощо.

Мета та завдання корекційної роботи за означеними блоками педагогічної діяльності висвітлені у змістових напрямках, відповідно до яких сурдопедагог може планувати заняття з учнями/ученицями. Передбачено, що зміст третього блоку є наскрізним і має здійснюватись під час перших двох.

Зміст корекційної програми розроблено з позицій особистісно орієнтованого підходу до діагностики та шляхів задоволення слуховимовних потреб учнів/учениць із порушеннями слуху. Це вимагає індивідуального планування роботи з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови з кожним/ою учнем/ученицею із урахуванням індивідуальних можливостей, характеру і ступеня порушення слуху, резервів розвитку слухової й зорової функцій, у тому числі стану сприймання і відтворення усного мовлення, та ускладнень, що можуть бути підкріплені значним зниженням слуху.

У процесі планування корекційно-розвиткової роботи з слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови у середній та старшій ланці сурдопедагог орієнтується на виявлений під час вивчення учня/учениці рівень сформованості слуховимовних навичок, особливості психофізичного розвитку та супутні порушення, що впливає на результативність самостійного використання учнем/ученицею слухозорового (в окремих випадках лише зорового) сприймання усного словесного мовлення у повсякденному житті.

У процесі корекційно-розвиткової роботи пріоритетним напрямом є **формування правильної вимови** в учнів/учениць із порушеннями слуху. Порушення звуковимови зумовлюють труднощі в опануванні усним словесним мовленням.

Трасекторія формування вимови будується на основі отриманих даних про стан вимовних навичок учня/учениці, у тому числі самостійного й відображеного мовлення. Корекційний блок педагогічної діяльності з формування вимови складається із кількох змістових напрямів, спрямованих на: розвиток моторики артикуляційного апарату та активізацію його м'язів (за потреби); формування, закріплення чи підтримку правильної артикуляції звуків (у різних позиціях) й уміння розрізняти звуки, що помітно відрізняються один від одного, чи близькі за акустичними й артикуляційними характеристиками; розвиток просодичної

¹У цій програмі мають місце рекомендації авторського колективу. Втім організація корекційно-розвиткової роботи з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови здійснюється відповідно до рекомендацій МОН України.

сторони мовлення та голосу (інтонаційної виразності, наголосу, темпу, ритму, мелодики, мовленнєвого дихання) тощо.

Навчання вимови здійснюється на мовленнєвому матеріалі різного ступеня складності з використанням різних видів мовленнєвої діяльності.

Робота з формування вимови здійснюється на індивідуальних заняттях паралельно з розвитком слухозорового сприймання, що диктується практичною доцільністю та ефективністю. Позаяк взаємозв'язок кількох аналізаторів сприяє швидшому засвоєнню та актуалізації вимовних умінь, з поступовим переходом їх у навички.

Трасекторія **розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання** мовлення будується на основі отриманих даних про стан порушеної слухової функції, виявлених резервів тонального і мовленнєвого слуху, підбору оптимального режиму звукопідсилення, уточнення режиму роботи індивідуального слухового апарату тощо. Змістові напрями з розвитку слухозорового сприймання спрямовані на розвиток умінь розрізняти, впізнавати, розпізнавати й аналізувати на слухозоровій (в окремих випадках – на зоровій) основі мовленнєвий матеріал.

Широко представлений блок педагогічної діяльності з **розвитку слухозорової уваги, пам'яті, уяви** тощо. Зміст цього блоку є наскрізним і має здійснюватись під час перших двох, урізноманітнюючи тим самим і орієнтуючи педагогічну діяльність на формування мовленнєвих компетенцій учнів/учениць з порушеннями слуху. Позаяк у середній та старшій ланці вбачається за доцільне зосередитися не просто на поповненні слухозорового словника та вимовних умінь (що власне було основою роботи в молодшій школі), а на розвиткові й удосконаленні довільних навичок слухо-зорового сприймання мовлення для повсякденного життя. Відтак в основі Програми для учнів/учениць 6-12 класів є розвиток універсальних слухозорових умінь та навичок як ще однієї основи для розвитку життєвої компетенції поряд з вивченням української жестової мови, через розвиток комунікативних вмінь, активізацію слухозорового сприймання усного мовлення оточуючих. У цьому контексті формування вимови та розвиток слухозорового сприймання мовлення не суперечить взаємодії з представниками спільноти нечуючих, у тому числі й отримання інформації засобами жестового мовлення, а власне підкріплює ефективність ідеї втілення білінгвального підходу для навчання таких учнів/учениць.

Контроль та моніторинг у процесі реалізації програми

Зазначена структура програми не передбачає жорстких вимог до рівня корекції складових слухозорової й мовленнєвої діяльності глухих школярів, що зумовлено нерівномірністю проявів слухового порушення у таких дітей, а відтак і можливостями кожного конкретного/ої учня/учениці. Саме тому авторами розроблено орієнтовні напрями до умінь і навичок глухих учнів/учениць, на формування яких спрямовано цей корекційний курс.

Контрольно-вимірjuвальний матеріал розробляється педагогом і може складатись з контрольної роботи за вивченими змістовими напрями

(наприкінці кожного семестру) з метою моніторингу досягнень учня/учениці та ефективного планування подальшої корекційно-розвиткової роботи. Змістовий напрям з розвитку слухозорового сприймання мовлення і формування вимови вважається засвоєним, якщо учень/учениця правильно виконує більшу частину запропонованих йому слухозорово завдань, у том числі: *дотримується правильної звуковимови закріплених звуків та їх поєднань у словах і фразах поза заняттям; спрямовує слухозорову увагу на граматичне оформлення мовлення через порівняння і співставлення граматичних форм самостійних частин мови у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення; помічає зміну граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення; цілеспрямовано запам'ятовує похідні слова з різними словотворчими і граматичними афіксами у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення тощо.*

Індивідуалізація корекційно-розвиткової діяльності та супутнє планування індивідуальної програми з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови учня/учениці²

Програму приведено у відповідність саме до особливостей розвитку школярів із порушеннями слуху, а не вікових стандартів чуючих учнів/учениць та лексичних тем, що не рідко є непосильними для глухих школярів. Саме тому знято прив'язку до лексичної теми та фіксовану кількість годин на вивчення теми. Водночас передбачено необхідність диференційованого підходу, що дасть змогу врахувати різні слухозорові й вимовні можливості таких учнів/учениць. Для цього вчителям пропонується самостійно підбирати наповнення для індивідуальних занять (складність, об'єм, тематика тощо) та здійснювати адаптацію процесу, результату заняття відповідно до можливостей та вподобань учнів/учениць, орієнтуючись на результати вивчення вимови, чіткість мовлення, можливості слухозорового сприймання тощо. В такий спосіб програма орієнтована на якісні показники розвитку школяра, на тому – що може учень/учениця, знову ж таки відповідно до результатів вивчення його/її особливостей розвитку.

Важливим етапом роботи є контроль за досягненнями слухозорового сприймання мовлення й власне вимовою кожного/ої учня/учениці. Це дає змогу відстежити динаміку розвитку та спрогнозувати подальшу роботу, у тому числі напрям корекційно-педагогічної діяльності на якому варто зосередитися.

Для того, щоб дати можливість кожному/ій учневі/учениці з порушенням слуху максимально відкритись на основі розвитку слухозорового сприймання й формування вимови, розширити чи закріпити сформовані вимовні навички, вчителю надається можливість вибору в підходах та можливість варіювати корекційно-розвиткову діяльність у цьому напрямі. Зважаючи на це, є доцільним розроблення робочої індивідуальної програми з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови. Така програма

²У цій програмі планування індивідуальної програми з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови учня/учениці з порушеннями слуху має суто рекомендаційний характер авторського колективу. Організація корекційно-розвиткової роботи здійснюється відповідно до рекомендацій МОН України

розробляється після вивчення стану слуху, вимови, супутніх особливостей розвитку учня/учениці. На цій основі здійснюється планування корекційно-розвиткової діяльності на семестр (формулюються цілі та завдання з формування вимови та розвитку слухозорового сприймання) відповідно до виявлених особливостей розвитку та типової програми з корекційного курсу. Наступне, на основі зазначеного планування розробляється індивідуальне планування занять.

Відтак, рекомендована для розроблення **індивідуальна програма з розвитку слухового сприймання та формування вимови** має складатися з наступних компонентів:

- загальна інформація про стан звуковимови, слуху, голосу, розуміння розмовного мовлення, супутніх особливостей розвитку тощо (на основі наявної інформації про школяра та його вивчення у перші навчальні тижні кожного семестру);
- планування корекційно-розвиткової діяльності педагога на семестр. Тут визначається корекційно-розвиткова мета й завдання з формування вимови та розвитку слухового сприймання для конкретного/ої учня/учениці зважаючи на: особливості слухової навички (розрізняє, упізнає чи розпізнає) доступний слухомовленнєвий матеріал (слова, фрази, речення; шуми, голоси, музичні інструменти тощо), спосіб сприймання (з опорою на слухове чи слухозорове сприймання тощо), особливості вимовної навички (потребує постановки, автоматизації, диференціації, закріплення звуків) та у яких фонетичних позиціях (для голосних – на початку, в середині, у кінці слова; для приголосних – пряма чи зворотня; поєднання з іншими приголосними та інше), особливості роботи з мовленнєвим диханням і голосом тощо;
- планування індивідуальних корекційно-розвиткових занять (через зміни в навчальному процесі, що здійснюються педагогом з урахуванням індивідуальних особливостей дитини, на основі визначеної корекційно-розвиткової мети й завдань, можуть стосуватися способу сприймання матеріалу на занятті, його опрацювання та способу представлення (оцінювання результатів);
- підсумкова інформація (для моніторингу) про прогрес досягнень учня/учениці чи причини його повільного просування з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання та формування вимови, що зазначається в кінці навчального року після повторного вивчення стану звуковимови, слуху, голосу тощо.

Розроблення індивідуальної програми з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови має забезпечити наступність у корекційно-розвитковій роботі з глухими учнями/ученицями.

Ціннісні орієнтири змісту корекційного курсу «Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови»

Під час індивідуальних занять особлива увага приділяється роботі над формуванням навички сприймання усного мовлення на основі комунікативної системи навчання; формуються основні мовленнєві компетенції, у тому числі позитивний досвід спілкування через використання доступного мовленнєвого

матеріалу, опанованого під час загальноосвітніх уроків. В учнів/учениць формуються навички *слухозорової уваги та слухозорового спостереження* у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення шляхом формування спрямованості уваги на граматичне оформлення власного мовлення та мовлення оточуючих (узгодження слів та доцільність афіксів тощо); розвивається *слухозорова пам'ять* шляхом цілеспрямованого запам'ятовування похідних слів з різними словотворчими і граматичними основами; *формуються слухозорові* уявлення слів зі звуками, що можуть в силу певних причин вимовлятися учнем/ученицею спотворено; поширюється і переходить в активний стан *слухозоровий* словник та інше. На індивідуальних заняттях прищеплюється інтерес до дотримання правил орфоєпії та словесного наголосу; ритміко-інтонаційної сторони мовлення; формується правильне лексико-граматичного оформлення мовленнєвого висловлювання, розширюються уявлення про правила мовного і мовленнєвого етикету. Учні/учениці з порушенням слуху переймаються значущою роллю комунікації, у тому числі усного словесного спілкування, як складової суспільного життя для подальшої ефективної соціальної і навчальної активності.

6 КЛАС

БЛОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ :

1. Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення.
2. Формування та удосконалення вимови.
3. Розвиток слухозорової уваги, пам'яті, уяви тощо.

ЗМІСТОВІ НАПРЯМИ:

1.- *слова, словосполучення, фрази, для організації навчальної діяльності (наприклад: який у тебе настрій? Ти готовий працювати? Я говорю, а ти слухаєш та ін..);*

- *слова, словосполучення, фрази, речення, що стосуються вивчення тематичного програмного матеріалу;*

- *складоритмічний аспект мовлення (вірші, текст пісні);*

- *прозові тексти.*

2.- *удосконалення моторики артикуляційного апарату та мовленнєвого дихання, активізація м'язів артикуляційного апарату;*

- *удосконалення темпу мовлення та доцільного інтонаційного забарвлення під час діалогу.*

- *закріплення правильної вимовизвуків (в різних позиціях) й уміння розрізняти звуки, що помітно відрізняються один від одного, чи близькі за акустичними й артикуляційними характеристиками;*

- *розвиток просодичної сторони мовлення та голосу (інтонаційної виразності, наголосу, темпу, ритму, мелодики, мовленнєвого дихання) тощо;*

- *дотримання правил орфоєпії у словах, словосполученнях, що стосуються вивчення тематичного програмного матеріалу (відповідно до вивченого з предмету «Українська мова»)*

- 3.** - *формування слухозорової уваги* для практичного засвоєння граматичної та морфологічної систем словозміни у процесі слухозорового (слухо-зоро-тактильного) сприймання зверненого мовлення шляхом формування спрямованості уваги на звукове та граматичне оформлення мовлення через порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення (наприклад: *слухай уважно словосполучення. Повторюй за мною (випиши, запам'ятай тощо) тільки ті іменники, що вжиті в однині та інше*);
- *формування слухозорового спостереження* за мовними явищами шляхом розвитку уміння помічати зміну граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення (наприклад: *Сашко взяв зошит. Сашко взяв зошити. Яке слова змінюються і чому? Або покажи, що зробив Сашко та інше*);
  - *розвиток слухозорової пам'яті* шляхом цілеспрямованого запам'ятовування похідних слів з різними словотворчими і граматичними афіксами (як от: *лис – лисеня, тигр – тигрєня, дівчина – дівча та ін.; стіл – столик, квітка – квіточка та ін.; скло – скляний, дерево – дерев'яний та ін.; прийшов, приїхав, приплив; приніс, заніс, виніс та ін.*).
  - *формування слухозорових уявлень* слів зі звуками, що вимовляються учнем вірно та тими, що замінюються чи змішуються ним.
  - *Збагачення слухового словника* похідними словами.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО УМІНЬ УЧНІВ:

Сприймає знайомий за змістом мовленнєвий матеріал для організації навчальної діяльності заняття; програмний матеріал, що стосується навчання сприймання на слухозоровій основі мовленнєвих і не мовленнєвих звучань; *дотримується* *правильної звуковимови* закріплених звуків та їх поєднань у словах і фразах; *правильно вимовляє* закріплені слова, словосполучення, фрази; *спрямовує слухозорову увагу* на звукове та граматичне оформлення мовлення через порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення; *помічає зміну* граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення; цілеспрямовано запам'ятовує похідні слова з різними словотворчими і граматичними афіксами у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення.

7 КЛАС

БЛОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ :

1. Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення.
2. Формування та удосконалення вимови.
3. Розвиток слухозорової уваги, пам'яті, уяви тощо.

ЗМІСТОВІ НАПРЯМИ:

1.

- *слова, словосполучення, фрази*, для організації навчальної діяльності;
- *слова, словосполучення, фрази*, що стосуються вивчення тематичного програмного матеріалу;
- *складоритмічний аспект мовлення* (вірші, текст пісні);
- *прозові тексти*.

2.

- *удосконалення* моторики артикуляційного апарату та мовленнєвого дихання, активізація м'язів артикуляційного апарату;
- *закріплення навички правильного вимовляння* поставлених, автоматизованих звуків, їх диференціація на слух, та у власній вимові;
- *удосконалення навички виокремлювати та впізнавати* звуки на фоні інших звуків у словах та словосполученнях;
- *формування та удосконалення вміння* вільного користування набутими слуховимовними навичками у самотійному усному мовленні
- *розвиток просодичної сторони мовлення та голосу* (інтонаційної виразності, наголосу, темпу, ритму, мелодики, мовленнєвого дихання) тощо.;
- *дотримання правил орфоепії* у мовленні (відповідно до програмового вивчення з предмету «Українська мова»)

3.

- *формування слухозорової уваги* для практичного засвоєння граматичної та морфологічної систем словозміни у процесі слухозорового (слухо-зоро-тактильного) сприймання зверненого мовлення шляхом формування спрямованості уваги на звукове та граматичне оформлення мовлення (правильне використання відповідних закінчень, суфіксів тощо) через слухозорове порівняння і співставлення числових форм самотійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення (наприклад: *повторюй за мною (чи покажи, напиши, запам'ятай тощо) іменники в однині / чи ті, що пишуться з великої літери*);
- *формування слухозорового спостереження* за мовними явищами шляхом розвитку вміння помічати зміну граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення;-
- *розвиток слухозорової пам'яті* шляхом цілеспрямованого запам'ятовування похідних слів з різними словотворчими і граматичними афіксами.
- *формування слухозорових уявлень* слів зі звуками, що вимовляються учнем вірно та тими, що замінюються чи змішуються ним.
- *Збагачення слухового словника* похідними словами.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО УМІНЬ УЧНІВ:

Сприймає знайомий за змістом мовленнєвий матеріал для організації навчальної діяльності заняття; програмний матеріал, що стосується навчання сприймання на слух мовленнєвих і не мовленнєвих звучань; *дотримується* *правильної звуковимови* закріплених звуків та їх поєднань у словах і фразах; *правильно вимовляє* закріплені слова, словосполучення, фрази; *дотримується закріплених правил орфоенії* у словах і фразах під час мовлення; *спрямовує слухозорову увагу* на звукове та граматичне оформлення мовлення через порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення; *помічає зміну* граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення; цілеспрямовано запам'ятовує похідні слова з різними словотворчими і граматичними афіксами у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення.

8 КЛАС

БЛОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ :

1. Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення.
2. Формування та удосконалення вимови.
3. Розвиток слухозорової уваги, пам'яті, уяви тощо.

ЗМІСТОВІ НАПРЯМИ:

1. - *слова, словосполучення, фрази*, для організації навчальної діяльності;
- *слова, словосполучення, фрази*, що стосуються вивчення тематичного програмного матеріалу;
- *складоритмічний аспект мовлення* (вірші, текст пісні);
- *прозові тексти*.
2. -*удосконалення* моторики артикуляційного апарату та мовленнєвого дихання, активізація м'язів артикуляційного апарату;
- *закріплення навички правильного вимовляння* поставлених, автоматизованих звуків, їх диференціація на слух, та у власній вимові;
-*закріплення* диференціації вимови та сприймання на слухозоровій основі артикуляційно подібних звуків;
- *формування та удосконалення вміння* вільного користування набутими навичками у самостійному усному мовленні
- *дотримання правил орфоенії* у мовленні (відповідно до програмового вивчення з предмету «Українська мова»)
3. - *формування слухозорової уваги* для практичного засвоєння граматичної та морфологічної систем словозміни у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення шляхом формування спрямованості слухової уваги на звукове та граматичне оформлення мовлення (правильне використання відповідних закінчень, суфіксів тощо) через слухове порівняння і

співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення (наприклад: *слухай уважно словосполучення. Піднімай руку та виправляй мене, якщо якесь слово/ чи конкретно дієслово тощо вживається неправильно / чи неузгоджене у роді/числі тощо*);

- формування слухозорового спостереження за мовними явищами шляхом розвитку уміння помічати зміну граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення (як от: послухай 2 речення (наприклад: *Лимон жовтий. У жовтих коробках були кислі яблука. Яке слова змінюються і чому?*);

- формування слухозорових уявлень слів зі звуками, що вимовляються учнем вірно та тими, що ще можуть замінюватися чи змішуватися ним.

-збагачення слухозорового словника похідними словами шляхом цілеспрямованого запам'ятовування похідних слів з різними словотворчими і граматичними афіксами;

- формування вміння користуватися слуховим сприйманням для розв'язання задач та завдань (наприклад: *полий фіалки; візьми на полиці книжку...відкрий книжку на сторінці...;замалюй схематично умову задачі (наприклад: на озері плавало 7 качок. 5 качок злетіли. 2 покружляли і повернулися. Скільки качок плаває на озері?); ти почув, що...що ти будеш робити...тощо*);

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО УМІНЬ УЧНІВ:

Сприймає знайомий за змістом мовленнєвий матеріал для організації навчальної діяльності заняття; програмний матеріал, що стосується навчання сприймання на слух мовленнєвих і не мовленнєвих звучань; *дотримується* *правильної звуковимови* закріплених звуків та їх поєднань у словах і фразах; *правильно вимовляє* закріплені слова, словосполучення, фрази; *дотримується закріплених правил орфоенії* у словах і фразах під час мовлення; *спрямовує слухозорову увагу* на звукове та граматичне оформлення мовлення через слухове порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення; *помічає зміну* граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення; цілеспрямовано запам'ятовує похідні слова з різними словотворчими і граматичними афіксами у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення.

9 КЛАС

БЛОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ :

1. Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення.
2. Формування та удосконалення вимови.
3. Розвиток слухозорової уваги, пам'яті, уяви тощо.

ЗМІСТОВІ НАПРЯМИ:

1. - *слова, словосполучення, фрази*, для організації навчальної діяльності (який у тебе настрій? Ти готовий працювати? Я вмикаю запис голосу, а ти слухаєш та ін.);

- *слова, словосполучення, фрази*, що стосуються вивчення тематичного програмного матеріалу;

- *складоритмічний аспект мовлення* (вірші, текст пісні);

- *прозові тексти*.

2. - *удосконалення* моторики артикуляційного апарату та мовленнєвого дихання, активізація м'язів артикуляційного апарату;

- *закріплення навички правильного вимовляння* поставлених, автоматизованих звуків, їх диференціація на слух, та у власній вимові;

- *закріплення диференціації вимови та сприймання на слух* артикуляційно подібних звуків;

- *удосконалення вміння вільного користування* набутими навичками у самотійному усному мовленні

- *дотримання правил орфоенії* у мовленні (відповідно до програмового вивчення з предмету «Українська мова»)

3. - *удосконалення слухозорової уваги* для практичного засвоєння граматичної та морфологічної систем словозміни у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення шляхом формування спрямованості слухозорової уваги на звукове та граматичне оформлення мовлення (правильне використання відповідних закінчень, суфіксів тощо) через слухозорове порівняння і співставлення числових форм самотійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення;

- *закріплення навички слухозорового спостереження* за мовними явищами шляхом розвитку уміння помічати зміну граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення;

- *формування слухозорових уявлень* слів зі звуками, що вимовляються учнем вірно та тими, що ще можуть замінюватися чи змішуватися ним;

- *формування вміння розв'язувати задачі* на основі словесних інструкцій (*наприклад: намалюй трикутник, у якого є тупий кут; знайди на карті....які річки протікають по території...; ти почув, що...що ти будеш робити...тощо*);

- *збагачення слухового словника похідними словами шляхом цілеспрямованого запам'ятовування похідних слів з різними словотворчими і граматичними афіксами.*

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО УМІНЬ УЧНІВ:

Дотримується правильної звуковимови закріплених звуків та їх поєднань у словах і фразах; правильно вимовляє закріплені слова, словосполучення, фрази; дотримується закріплених правил орфоенії у словах і фразах під час мовлення; спрямовує слухозорову увагу на звукове та граматичне оформлення мовлення через слухозорове порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення; помічає зміну граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення; цілеспрямовано запам'ятовує похідні слова з різними словотворчими і граматичними афіксами у процесі слухозорового сприймання зверненого мовлення; має слухові уявлення про слова зі звуками, що ще можуть замінюватися чи змішуватися учнем.

10 КЛАС

БЛОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ :

1. Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення.
2. Формування та удосконалення вимови.
3. Розвиток слухозорової уваги, пам'яті, уяви тощо.

ЗМІСТОВІ НАПРЯМИ:

1. - *слова, словосполучення, фрази, для організації навчальної діяльності (який у тебе настрій? Ти готовий працювати? Я вмикаю запис голосу, а ти слухаєш та ін.);*
  - *слова, словосполучення, фрази, що стосуються вивчення тематичного програмного матеріалу;*
  - *складоритмічний аспект мовлення (вірші, текст пісні);*
  - *прозові тексти.*
2. - *удосконалення моторики артикуляційного апарату та мовленнєвого дихання, активізація м'язів артикуляційного апарату;*
  - *закріплення навички правильного вимовляння поставлених, автоматизованих звуків, їх диференціація на слухозоровій основі та у власній вимові;*
  - *закріплення диференціації вимови та сприймання на слухозоровій основі артикуляційно подібних звуків;*
  - *удосконалення вміння вільного користування набутими навичками у самостійному усному мовленні;*
  - *дотримання правил орфоенії у мовленні (відповідно до програмового вивчення з предмету «Українська мова»);*
3. - *удосконалення слухозорової уваги через вміння помічати та виокремлювати на слухозоровій основі «зайве» (як от слово, що не підходить*

- за змістом у реченні; слово, що не підходить за змістом, але подібне за римою; речення, що не підходить за змістом у невеличкому тексті тощо);
- формування вміння розв'язувати задачі / ребуси на основі слухозорового сприймання (наприклад: третє слово по горизонталі... четверта буква у сьомому слові по вертикалі... тощо; візьми серветку, зігни навпіл, відірви верхній правий кутик...);
  - закріплення навички цілеспрямованого запам'ятовування на слухозоровій основі логічно чи граматично пов'язаних між собою слів чи пар слів та логічно чи граматично непов'язаних між собою слів чи пар слів тощо;
  - удосконалення слухозорового контролю шляхом сприймання на слух спеціального спотворення звуків у словах / слів у реченнях, що не відповідають змісту тощо (під час мовлення педагога).
  - закріплення навички слухозорового аналізу та синтезу шляхом складання фраз та речень із почутих (сприйнятих слухозорово) слів і навпаки – розкладання речень на слова та фрази за словесною інструкцією педагога.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО УМІНЬ УЧНІВ:

Дотримується правильної звуковимови закріплених звуків та їх поєднань у словах і фразах; дотримується закріплених правил орфоенії у словах і фразах під час мовлення; помічає та виокремлює на слухозоровій основі слово, що не підходить за змістом у реченні чи слово, що не підходить за змістом, але подібне за римою; речення, що не підходить за змістом у невеличкому тексті тощо); цілеспрямовано запам'ятовує на слухозоровій основі логічно чи граматично пов'язані / непов'язані між собою слова чи пари слів; контролює на слухозоровій основі мовлення педагога (помічає та виокремлює слово, що не підходить за змістом у реченні; речення, що не підходить за змістом у невеличкому тексті тощо); аналізує та синтезує сприйняте на слухозоровій основі (складає фрази та речення із почутих на слух слів чи розкладає речень на слова та фрази за словесною інструкцією педагога).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бельтюков В.И. Закономерности овладения произношением слышащими детьми // Дефектология, - 1976, - № 5, - С. 3-11.
2. Выготский Л.С. Основы дефектологии: Собр. соч. в 6 т. / Под ред Т. А. Власовой М.: Педагогика, 1963, - Т.5.- С.168-177.
3. Виховання і навчання дітей дошкільного віку з вадами слуху (об'єднані тексти програм дошкільних закладів для глухих дітей і дошкільних закладів для слабочуючих дітей): програма для спеціальних дошк. закл. / Ін-т змісту і методів навчання ; авт.- уклад. Л. І. Фомічова [та ін.] ; ред.: Л. І. Фомічова, Л. О. Малина. - К. : 1997. - 363 с.
4. Діти з порушеннями слуху: крок за кроком від діагностики до інклюзії: посібник для фахівців та батьків / [авт.: Б. С. Мороз, В. П. Овсянник, О. М. Борисенко та ін.; за ред. : А. А. Колупаєвої, Б. С. Мороза].- К. : О. Т. Ростунов, 2013. – 104 с.
5. Леонгард Е. Опыт работы по обучению детей с нарушениями слуха по методу Леонгард. - Москва, 2009.-180с.
6. Методика реабілітації глухої дитини під керівництвом сурдопедагога: Четвертий рік навчання: Посібник / Кагал А.П., Кагал Т.О., Кагал Є.Т., Кагал О.Т. – К.: Логос, 2006. – 154 с.
7. Назарова Л.В. Обучение слабослышащих детей восприятию неречевых звуков на фронтальных занятиях в слуховом кабинете // Дефектология, - 1988, - № 2- С. 52-57.
8. Рау Ф.Ф. О психологических основах развития слухового восприятия речи у глухих детей // Дефектология, - 1975, - № 1.- С. 32-51.
9. Савченко Олександр Олексійович. Оптимізація розвитку слухового сприймання у дітей з порушенням слуху: дис... канд. пед. наук: 13.00.03 / Інститут спеціальної педагогіки АПН України. - К., 2004. - 21 с.
10. Стежки у світ: програма розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ispukr.org.ua/uk/14/140/14.html>
11. Таранченко О.М. Розвиток системи освіти осіб з порушеннями слуху в контексті поступу вітчизняної науки та практики: монографія / Таранченко О.М. – К.: ТОВ «Поліпром», 2013. – 513 с.
12. Таранченко О.М. Система спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні (історичний аспект): монографія / О.М. Таранченко. – К. : "ЛІТО", 2007. – 212 с.
13. Таранченко О. Концепція розвитку системи освіти осіб з порушеннями слуху в Україні (проект) / О. Таранченко, О. Федоренко // Особлива дитина : навчання і виховання. – № 1(73). – 2015. – С. 26 – 33.
14. Федоренко О. Розвиток слухового сприймання у дітей зі зниженим слухом від народження/О.Ф. Федоренко// Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. – 2011. – № 3. – С.10 – 14.
15. Федоренко О. Науково-методичні засади організації роботи з розвитку слухового сприймання та формування вимови дітей із порушеннями слуху / О. Ф. Федоренко // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. - 2012. - Вип. 3(1). - С. 160-164.

16. Федоренко О. Методичні та технічні новації слухопротезування дітей з порушеннями слуху / О. Федоренко // Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання: зб. наук. праць: вип. 3. / за ред. Колупаєвої А.А.. – К. – 2013.
17. Федоренко О. Діти з порушеннями слуху: крок за кроком від діагностики до інклюзії: посібник для фахівців та батьків / [авт.: Б. С. Мороз, В. П. Овсянник, О. М. Таранченко, О.Ф. Федоренко ін.; за ред. : А. А. Колупаєвої, Б. С. Мороза].- К. : О. Т. Ростунов, 2013. – 104 с.
18. Федоренко О. Особливості впровадження технологій спільного викладання в процес навчання учнів з порушенням слуху в різних типах освітніх закладів / О.Федоренко // Особлива дитина: навчання та виховання. - № 4 (71). – 2014. – С. 75-81.
19. Федоренко О.Ф. Педагогічний супровід молодших школярів зі зниженим слухом в умовах інклюзивного навчання: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд..пед.наук: спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» /О.Ф. Федоренко. –К., 2015. – 21 с.
19. Федоренко О. Особливості педагогічного супроводу молодших школярів зі зниженим слухом в умовах інклюзивного навчання / О. Федоренко // Особлива дитина : навчання і виховання. – № 2(74). – 2015. –С. 79 – 85.
20. Федоренко О. Ф. Програми з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток слухового сприймання та формування вимови для дітей зі зниженим слухом» для підготовчих, 1-5 класів загальноосвітніх навчальних закладів зі спеціальною та інклюзивною формами навчання, навчально реабілітаційних центрів / О. Ф. Федоренко, Н. І. Мала, О. О. Савчук, Т. І. Москаленко. – К., 2016.
21. Федоренко О. Ф. Програми з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови для глухих дітей» для підготовчих, 1-5 класів загальноосвітніх навчальних закладів зі спеціальною та інклюзивною формами навчання, навчально реабілітаційних центрів / О. Ф. Федоренко, О. М. Ломакіна, В. В. Васильєва, Л. Ф. Юхимович, Ю.М. Аркуша. – К., 2016.
22. Kolupayeva A., Taranchenko O., Danilavichute E. (2014), *Special Education Today in Ukraine*, in Anthony F. Rotatori , Jeffrey P. Bakken , Sandra Burkhardt , Festus E. Obiakor , Umesh Sharma (ed.) *Special Education International Perspectives: Practices Across the Globe* (Advances in Special Education, Volume 28) Emerald Group Publishing Limited, pp. 311 – 351
23. Blamey PJ, Sarant JZ, Paatsch LE, Barry JG, Bow CP, Wales RJ, et al. Relationships Among Speech Perception, Production, Language, Hearing Loss, and Age in Children With Impaired Hearing. *J Speech Lang Hear Res.* 2001;44:264–285.
24. Hogan (2008). *An Evaluation of Auditory Verbal Therapy Using the Rate of Early Language Development As an Outcome Measure.* *Deafness & Education International* 10 (3): 143–167.
25. Koopmans-van Beinum F. J., Clement C. J., vanden Dikkenberg-Pot I. (2001). *Babbling and the lack of auditory speech perception: A matter of coordination?* *Developmental Science*, 4, 61–70.

26. Levin J, Perez M, Lam I, Chambers JG, Hebbeler KM. National Early Intervention Longitudinal Study: Expenditure Study. Menlo Park, CA: U.S. Office of Special Education and SRI International; 2004. (Rep. No. NEILS Data Report No. 4.